

KS. HENRYK BORCZ

BRACTWA RELIGIJNE W KOŚCIOŁACH PARAFIALNYCH DIECEZJI PRZEMYSKIEJ W OKRESIE PRZEDROZBIOROWYM

Ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania historyków Kościoła polskiego rzadko dotąd podejmowaną problematyką religijności ubiegłych stuleci. Podjęto indywidualne lub zespołowe badania wielorakich jej aspektów. Zwrócono m.in. uwagę na rolę jaką odegrały kościelne organizacje ludzi świeckich, w tym i bractwa — konfraternie, w formowaniu religijności wierzących. W nurcie tych zainteresowań powstało szereg opracowań, głównie o charakterze monograficznym, traktujących o bractwach działających przy kościołach w różnych miejscowościach¹. Wciąż jednak daje się zauważyć brak opracowań kompleksowych, obejmujących konfraternie działające w ramach większych jednostek terytorialnej organizacji kościelnej, takich jak archidiakonaty czy diecezje². Postulat wysunięty przed kilkanaście laty przez historyka lubelskiego J. Flagę, by przed przystąpieniem do całościowych badań nad bractwami, nad ich strukturą i funkcjonowaniem, wpierw przeprowadzić ich inwentaryzację w ramach jednostek terytorialnych oraz przedstawić ich liczbowy rozwój, wydaje się ze wszechmiar godnym realizacji³. Niniejszy artykuł jest próbą spełnienia tych postulatów odnośnie do bractw rozwijających działalność w okresie przedrozbiorowym na terenie diecezji przemyskiej.

Diecezja przemyska, której prawne funkcjonowanie określiła ostatecznie bulla papieża Grzegorza XI *Debitum pastoralis officii* z 13 II 1375 r., zaliczała się w okresie przedrozbiorowym do młodszych i mniejszych diecezji polskich. W granicach przedrozbiorowych obejmowała ziemię przemyską i sanocką oraz powiat lubaczowski. Sieć parafialna początkowo

¹ Obszerny zestaw tego typu bractw podał J. Flaga w artykule pt. *Bractwa religijne w archidiakonacie lubelskim do początku XVII wieku (1604)* („Roczniki Humanistyczne” 21:1973 z. 2 s. 141-147) oraz B. Kumor w szkicu pt. *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym* („Prawo Kanoniczne” 10:1967 nr 1 s. 289-356).

² Taki charakter z prac nowszych posiada wspomniany w przyp. 1 artykuł J. Flagi.

³ Tamże s. 144.

bardzo rzadka (w 1400 r. ok. 50 parafii) z upływem czasu została rozbudowana (w 1550 r. ok. 165-170 parafii, w 1650 r. ok. 155 parafii, w 1745 r. ok. 180 parafii i filii). W tych warunkach, na tak ukształtowanym terytorium, od sychłku XIV stulecia powstawać zaczęły pierwsze na tym terenie stowarzyszenia ludzi świeckich — bractwa.

Konfraternie działające w przeszłości w ramach parafii diecezji przemyskiej są jak dotąd słabo znane, jako że nie zostały objęte szczegółowymi badaniami monograficznymi. Pewną próbą kompleksowego i wieloaspektowego, ograniczonego jednak w czasie, przedstawienia konfraterni była praca licencjacka pisana przez autora niniejszego artykułu, traktująca o bractwach religijnych diecezji przemyskiej w połowie XVIII stulecia⁴. Została ona oparta na dwóch bardzo szczegółowych, zachowanych niemal w całości wizytacjach generalnych diecezji, przeprowadzonych w latach 1743-1745 i 1753-1756, przez bpa W. H. Sierakowskiego⁵. Tenże autor, w ramach rozprawy o organizacji diecezji przemyskiej do połowy XVII wieku poświęcił jeden z paragrafów konfraterniom istniejącym wówczas w diecezji. W pracy tej o charakterze wybitnie źródłowym wykorzystane zostały zarówno źródła drukowane, jak też rękopiśmienne, odnoszące się do tych zagadnień. Uwzględnione zostały m. in. piętnasto-, szesnasto- i siedemnastowieczne akta biskupie i oficjalatu oraz wizytacje generalne z siedemnastego i osiemnastego wieku: ks. Alembeka z lat 1636-1642, bpa Piaseckiego z 1646 r., bpa Zbąskiego i bpa Doenhoffa z lat 1678-1699, bpa Szembeka z lat 1720-1723 i bpa Fredry z lat 1727-1730⁶. Wyniki tych prac są w zasadzie niedostępne, gdyż pozostają w maszynopisach. W tej sytuacji wartościowym, jak można przypuszczać, przyczynkiem do badań nad stanem liczbowym oraz nurtami w rozwoju bractw na ziemiach polskich, będzie niniejsza zwięzła publikacja.

Przebadane źródła przekazały obszerną porcję informacji na temat bractw diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym. Dane o charakterze statystycznym ujmuje tabela 1. Określa ona charakter miejscowo-

⁴ H. B o r c z. *Bractwa religijne diecezji przemyskiej w połowie XVIII stulecia w świetle wizytacji bpa W. H. Sierakowskiego*. Lublin 1976 (mps BKUL).

Wizytacje bpa W. H. Sierakowskiego, zachowane niemal w komplecie, zostały przeprowadzone skrupulatnie. Stąd też są cennym źródłem do wielu zagadnień. Przechowywane są w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu (ADP), pod sygnaturami ciągłymi od 152 do 179.

⁶ Rozprawa nosi tytuł: *Organizacja łacińskiej diecezji przemyskiej od XVI do połowy XVII stulecia*. Lublin 1979 (mps BKUL). Akta biskupie i oficjalatu uwzględnione w publikacji przechowywane są w Archiwum Diecezjalnym pod sygnaturami od 1 do 42 oraz 60 do 65. Wizytacja diecezji przeprowadzona przez ks. Alembeka zaginęła. Częściowo odtworzona została ze znajdujących się w Archiwum odpisów. Wizytacja bpa P. Piaseckiego znajduje się pod sygn. ADP 64, bpa Zbąskiego i Doenhoffa pod sygn. ADP 143 i 155, bpa Szembeka pod sygn. ADP 156-159, bpa Fredry pod sygn. ADP 160 i 161.

Tab. 1. Bractwa religijne w parafiach diecezji przemyskiej
w okresie przedrozbiorowym

Lp.	Nazwa parafii	Liczba bractw	Nazwa bractwa	Data wprowadzenia bractwa	Pierwsza wzmianka
1	2	3	4	5	6
1	m. Bircza	1	Różańcowe NMP		1642
2	w. Blizne	1	Św. Franciszka		1646
3	w. Błażowa	2	Św. Anny Różańcowe NMP	1601	1745
4	m. Brzozów	3	Św. Anny Literackie NMP Różańcowe	1615 1618	1518
5	m. Cieszanów	1	Różańcowe NMP		1745
6	w. Czukiew	1	Różańcowe NMP		1745
7	m. Dobromil	2	Literackie NMP Szkaplerzne NMP		1646 1640
8	m. Drohobycz	5	Bożego Ciała Św. Anny Literackie NMP Św. Trójcy Szkaplerzne NMP	1445 1711	1637 1610 1745
9	m. Dubiecko	1	Szkaplerzne NMP	1661	
10	w. Dublany	1	Różańcowe NMP	1692	
11	w. Dydnia	1	Św. Anny	1615	
12	m. Dynów	1	Różańcowe NMP	1604	
13	m. Fulsztyn	1	?		1545
14	w. Grabownica	1	Św. Józefa	1712	
15	w. Golcową	1	Św. Barbary	1700	
16	m. Grodzisko	1	Różańcowe NMP	1684	
17	w. Haczów	1	Imienia Jezus		1693
18	w. Husów	1	Niepokalanego Poczęcia	1713	
19	m. Hussaków	1	Św. Trójcy	1726	
20	w. Hyżne	2	Niepokalanego Poczęcia Św. Trójcy	1718 1753	
21	m. Jaémierz	1	Św. Anny		1624
22	m. Jarosław	6	Św. Anny Bożego Ciała Literackie NMP Różańcowe NMP Św. Trójcy Ubogich	1595 1583 1718	1598 1523 1523

1	2	3	4	5	6
23	w. Jasień	2	Św. Anny Św. Józefa	1595 1711	
24	w. Jasiennica R.	1	Niepokalanego Poczęcia	1691	
25	m. Jawornik	1	Różańcowe NMP	1703	
26	m. Kańczuga	2	Św. Anny Różańcowe NMP	1699	1646
27	w. Kombornia	1	Pocieszenia NMP	1717	
28	w. Korczyzna	1	Anioła Stróża	1637	
29	m. Krakowiec	1	Św. Anny		1646
30	m. Krasiczyn	1	Św. Anny		1620
31	m. Krosno	6	Św. Anny Św. Józefa Literackie NMP Szkaplerza NMP Św. Trójcy Ubogich	1683 1659 1716	1595 1391 1597
32	w. Krzemienica	1	Paska św. Augustyna	1733	
33	m. Krzeszów	1	Różańcowe NMP		1646
34	m. Lesko	3	Św. Anny Literackie NMP Różańcowe NMP	1542 1747	1691
35	m. Leżajsk	4	Św. Anny Grobu Jerozolimskiego Literackie NMP Różańcowe NMP	1595 1664	1625
36	m. Lubaczów	2	Św. Anny Różańcowe NMP	1525	1602
37	w. Lubenia	1	Różańcowe NMP	1639	
38	m. Łańcut	5	Anioła Stróża Św. Anny Dobrej śmierci Św. Trójcy Szkaplerza NMP	1638 1644 1701	1745
39	w. Łąka	1	Różańcowe NMP	1723	
40	w. Łukowa	1	Św. Anny	1612	
41	w. Majdan S.	1	Różańcowe NMP	1722	
42	w. Medenice	1	Św. Trójcy	1741	
43	w. Miżyniec	1	Św. Trójcy		1745
44	m. Mościska	4	Św. Anny Literackie NMP Szkaplerza NMP Św. Trójcy	1588 1705 1722	1488

1	2	3	4	5	6
40	m. Niżankowice	4	Anioła Stróża Literackie NMP Różańcowe NMP Św. Trójcy	1733 1618 1733	1504
43	m. Nowe Miasto B.	1	Literackie NMP		1511
47	w. Nowosielce	1	Różańcowe NMP	1747	
48	m. Nowotaniec	2	Św. Anny Różańcowe NMP	1671 1753	
49	w. Nozdrzec	1	Św. Trójcy	1741	
50	w. Odrzykoń	1	Imienia Jezus		1615
51	m. Oleszyce	1	Św. Anny		1646
52	w. Potok	1	Szkaplerza NMP	1660	
53	m. Pruchnik	2	Św. Anny Różańcowe NMP	1628 1636	
54	m. Przemyśl	4	Bożego Ciała Literackie NMP Św. Trójcy Ubogich	1543 1494 1717	1502
55	m. Przeworsk	2	Grobu Jerozolimskiego Różańcowe NMP	1659 1610	
56	w. Radenice	1	Opatrzności B.		1745
57	m. Radymno	3	Literackie NMP Różańcowe NMP Ubogich		1446 1621 1520
58	w. Rokietnica	1	Św. Anny	1636	
59	w. Rudołowice	1	Różańcowe NMP	1745	
60	m. Rybotycze	1	Imienia Jezus	1601	
61	w. Rychcice	1	Różańcowe NMP	1737	
62	m. Rymanów	4	Św. Anny MB Bolesnej NMP Różańcowe NMP	1618 1747	1508
63	m. Rzeszów	3	Św. Anny Literackie NMP Różańcowe NMP	1595 1627	1586
64	m. Sambor	6	Św. Barbary Bożego Ciała Literackie NMP Szkaplerzne NMP Św. Trójcy Ubogich	1585 1678 1709	1745 1451
65	m. Sambor Stary	1	Różańcowe NMP		1547 1745

1	2	3	4	5	6
66	m. Sanok	3	NMP Różańcowe NMP Ubogich	1641	1473 1533
67	w. Sarzyna	2	Różańcowe NMP Św. Trójcy		1745 1745
68	m. Sądowa W.	3	Św. Anny NMP Różańcowe NMP		1642 1539 1745
69	m. Sieniawa	1	Św. Trójcy	1741	
70	w. Sietesz	1	Różańcowe NMP	1690	
71	w. Słocina	1	Różańcowe NMP		1745
72	m. Sokołów	3	Św. Anny Niepokalanego Poczęcia Różańcowe NMP	1698	1646 1745
73	m. Sól	4	Św. Anny Literackie NMP Św. Trójcy Ubogich	1598 1735	1646 1502
74	w. Staromieście	1	Różańcowe NMP	1697	
75	w. Stojance	1	Szkaplerzne NMP	1656	
76	m. Stryj	2	Literackie NMP Różańcowe NMP	1611	1615
77	w. Strzałkowice	1	Różańcowe NMP	1694	
78	w. Stubno	1	Szkaplerzne NMP	1703	
79	w. Targowisko	1	Różańcowe	1750	
80	m. Tarnogród	3	Św. Anny Literackie NMP Różańcowe NMP	1598 1635	1600
81	m. Tyczyn	2	Św. Anny Św. Trójcy		1745 1745
82	m. Tyrawa W.	2	Św. Józefa Szkaplerzne NMP	1722 1664	
83	w. Urzejowice	1	Św. Trójcy	1706	
84	w. Wesoła	1	Imienia Jezus	1621	
85	w. Wojutycze	1	Różańcowe NMP	1723	
86	w. Wola Zarczycka	1	Różańcowe NMP	1737	
87	m. Zarszyn	1	Szkaplerzne NMP	1669	
88	w. Żołyńia	1	Różańcowe NMP	1712	

ści — miasto (m) wieś (w), tytuł bractw, ich liczbę oraz czas wprowadzenia lub pierwsze wzmianki o bractwie już działającym.

Na podstawie tabeli podającej wykaz parafii posiadających bractwa, poddane zostanie analizie zagadnienie chronologii wprowadzenia bractw, ich rozmieszczenie w dwu typach parafii (miasto, wieś) oraz ich rodzaje ⁷.

1. CHRONOLOGIA WPROWADZENIA BRACTW

W okresie przedrozbiorowym w parafiach diecezji przemyskiej funkcjonowało co najmniej 159 bractw. Przekazy źródłowe zanotowały daty zaprowadzenia lub fundacji 97 konfraterni. Brak zaś takich informacji odnośnie do 62 dalszych. Czas ich powstania ustalić można jedynie orientacyjnie, opierając się na najwcześniejszych wzmiankach zawartych w przekazach pisanych. W takim przypadku trzeba się liczyć z możliwością znacznego nieraz błędu — zwłaszcza w przypadku bractw starszych.

Pierwszym bractwem, które wprowadzone zostało do diecezji przemyskiej, było Bractwo Literackie istniejące w Krośnie za rządów bpa Eryka (1377-1391) ⁸. Statuty bractwa potwierdził wspomniany bp Eryk przed 1391 r. oraz bp Maciej Janina (1392-1420), zaś odpusty nadał m.in. abp halicki Bernard (1391). Dokładnej daty jego zaprowadzenia nie da się ustalić.

W XV stuleciu powstało co najmniej 6 konfraterni. Dochowały się informacje o dacie zaprowadzenia trzech: Bożego Ciała w Drohobyczu w 1445 r. ⁹, Literackiego w Radymnie w 1446 r. ¹⁰ oraz Literackiego w katedrze przemyskiej w 1494 r. ¹¹ Zapewne na krótko przed 1451 r. utworzone zostało Bractwo Literackie w Samborze. W tymże 1451 r. król Kazimierz Jagiellończyk nadał wspomnianemu bractwu przywilej zatwierdzający jego strukturę organizacyjną i autonomię w stosunku do miejscowych proboszczów ¹². Kolejne bractwo literackie powstało w Mościskach. Pierwsza wzmianka o jego istnieniu pochodzi wprawdzie z 1488 r., lecz musiało ono funkcjonować wcześniej, skoro posiadało już wówczas odrębnego altarzystę ¹³. Pewną zagadkę stanowi Bractwo NMP (Frater-

⁷ Por. Flaga, jw. s. 152.

⁸ ADP 27 k. 29-33; J. Kwolek. *Początki biskupstwa przemyskiego*. „Nasza Przeszłość” 43:1975 s. 20.

⁹ ADP 143 k. 47.

¹⁰ F. Pawłowski. *Premislia sacra sive series et gesta episcoporum r.l. premisliensium*. Cracoviae 1869 s. 111 przyp. 6.

¹¹ Tamże s. 50.

¹² ADP 157 s. 205-208.

¹³ ADP 5 k. 43.

nitą Beate Marie), istniejące w 1473 r. w Sanoku¹⁴. W tymże roku szlachetna Krystyna Grabownicka legowała dla bractwa 300 grzywien, zastrzegając by po jej śmierci odprawiano za jej duszę mszę św.¹⁵ Opierając się na tych danych trudno ustalić czy było to typowe w tamtych czasach Bractwo Literackie, czy też inne dewocyjne bractwo NM Panny.

W następnym — XVI stuleciu — liczba bractw znacznie wzrosła. Pojawilo się co najmniej 29 nowych, w tym 12 o ustalonej metryce. Działały one w 19 parafiach miejskich diecezji. I tak w 1525 r. bp przemyski Andrzej Krzycki zaprowadził w kościele parafialnym w Lubaczowie pierwsze na tym terenie Bractwo św. Anny¹⁶. W 1542 r. bp Stanisław Tarło erygował w Lesku Bractwo Literackie¹⁷, zaś w następnym roku (1543) pozwolił zaprowadzić w katedrze przemyskiej Konfraternię Bożego Ciała¹⁸.

Dziewięć kolejnych bractw o znanej metryce pochodzi z osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych lat XVI stulecia. W 1583 r. w kolegiacie jarosławskiej zostało ufundowane pierwsze w diecezji Bractwo Różańcowe NMP¹⁹, w 1585 r. Konfraternia Bożego Ciała w Samborze²⁰. W następnych latach powstało kilka bractw św. Anny: w 1588 r. w Mościskach²¹, w 1595 r. w Rzeszowie, Leżajsku i Jarosławiu²², zaś w 1598 r. w Soli i Tarnogrodzie²³.

Można przypuszczać, że przynajmniej kilka bractw, o których pierwsze informacje pochodzą z XVI w., mogło powstać jeszcze w poprzednim. I tak o Bractwie Ubogich z Soli informuje notatka w formie regestu w aktach oficjałatu przemyskiego pod 1502 r. Komunikuje ona o ugodzie zawartej pomiędzy plebanem z Soli Janem i przedstawicielami bractwa w sporze o bliżej nie określona słodownię²⁴. Z tego samego czasu pochodzi najwcześniejsza chronologicznie informacja o przemyskim Bractwie Ubogich²⁵. Na jej podstawie nie da się jednak ustalić, kiedy zostało ono założone. W 1504 r. Bractwo Literackie z Nizankowic otrzymało pewien

¹⁴ *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*. Wyd. A. Prochaska. T. 16. Lwów 1960 nr 3269 s. 386 (skrót AGZ).

¹⁵ ADP 14 k. 127.

¹⁶ ADP 170 k. 117v.

¹⁷ ADP 291 s. 596.

¹⁸ AGZ VIII nr 121 s. 216.

¹⁹ B o r c z. *Organizacja łacińskiej diecezji przemyskiej* s. 316.

²⁰ ADP 157 k. 209.

²¹ Zob. przyp. 19.

²² Tamże; ADP 27 k. 307.

²³ ADP 164 (Sól); W. D e p c z y ń s k i. *Parafia Tarnogród. „Nasza Przeszłość”* 37:1972 s. 175.

²⁴ ADP 4 s. 713.

²⁵ ADP 40 k. 264 n.

zapis²⁶. Informacja o tym zachowała się w aktach oficjałatu przemyskiego. I w tym przypadku dochowana notatka nie precyzuje bliżej kiedy ta konfraternia została wprowadzona

W 1508 r. prowadziło swą działalność przy kościele św. Wawrzyńca w Rymanowie Bractwo NM Panny. W tymże roku Wiktoryn z Sienna sprzedał konfraterni za sumę 400 zł węgierskich czynsz roczny 10 grzywien, z przeznaczeniem na uposażenie altarzysty brackiego²⁷. Bractwo to zapewne istniało już kilka lat, skoro dysponowało większymi sumami. Informacje o kolejnych bractwach szesnastowiecznych przekazane zostały w dokumentach w podobnej, jak to przykładowo podano, formie (najczęściej przy okazji zapisów, nominacji altarzystów brackich, sporów itp.).

W XVII stuleciu pojawiło się w diecezji 69 nowych bractw. Znany jest czas wprowadzenia 45 z nich. Mimo usilnych poszukiwań nie udało się ustalić dokładniejszych dat zaprowadzenia pozostałych 24. W XVIII wieku, a praktycznie do około 1750 r. powstało 54 bractwa — 38 o znanej metryce, 16 o nieustalonej.

Przedstawione w zarysie początki i chronologia bractw dają podstawę do sformułowania ogólniejszych wniosków. Otóż w procesie rozwoju bractw religijnych na terenie diecezji przemyskiej da się wyodrębnić trzy okresy. Pierwszy, stosunkowo długi, trwał mniej więcej od schyłku czternastego do połowy szesnastego stulecia, czyli z górą 150 lat. Powstało wówczas w diecezji jedynie około 23 bractwa. Dodać trzeba, iż w ostatnich 50 latach tego okresu powstała większość (16) konfraterni. Co mogło być przyczyną takiego stanu rzeczy? Odpowiedzi może być wiele. Wydaje się, że niemałą rolę odgrywał brak zainteresowania ze strony władz diecezjalnych tworzeniem i propagowaniem bractw. Diecezja w tym okresie znajdowała się w stadium organizowania. Koncentrowano się na tworzeniu instytucji centralnych diecezji, parafii, altarii itp. Z drugiej strony ówczesne bractwa były organizacjami elitarnymi, dostępnymi dla pewnych tylko kategorii wiernych. Przeważająca liczba wiernych porzestawała na ogólnie dostępnych i zananych praktykach religijnych. Nie można zapomnieć i o tym, że głównymi propagatorami bractw były zakony — a tych w diecezji było wówczas zaledwie kilka.

Drugi okres w rozwoju bractw w diecezji przemyskiej, trwający niemal 40 lat (1543-1582) zaznaczył się tym, iż w diecezji nie powstało jakiegokolwiek nowe bractwo. W przebadanych źródłach archiwalnych nie odnalazła się najmniejsza wzmianka o zaprowadzeniu w tym czasie bractwa lub pierwsza informacja o takim. Otóż z całą pewnością zjawisko to łączyć można z rozwojem reformacji protestanckiej na tym terenie. Skądinąd wiadomo, że właśnie w tych latach reformacja protestancka czyniła

²⁶ ADP 4 s. 362.

²⁷ Por. przyp. 19.

znaczące postępy w diecezji przemyskiej. Cały wysiłek Kościoła lokalnego skoncentrował się na sprawach najistotniejszych — na obronie stanu posiadania i powstrzymaniu fali nowinkarstwa religijnego. Sprawy mniej istotne, w tym i tworzenie nowych konfraterni, odłożono na później.

W trzecim okresie, tj. od schyłku XVI w. i przez cały XVII w. do lat pięćdziesiątych XVIII w. powstało co najmniej 136 bractw. Szczególnie intensywnie powstawały konfraternie od 1583 r. do 1650 r. (zaprowadzono wówczas ok. 58 bractw) oraz w 1. poł. XVIII w. (ok. 54). Szybki wzrost liczby bractw na przełomie XVI i XVII stulecia był jednym z rezultatów wprowadzanej na szeroką skalę w diecezjach polskich, od lat osiemdziesiątych XVI stulecia, reformy trydenckiej. Obok tego pojawiły się nowe bractwa o celach wybitnie dewocyjnych, dostępne dla ogółu wiernych. Zmieniający się pod wpływem wielorakich czynników model religijności stwarzał zapotrzebowanie na tego typu stowarzyszenia kultywujące dewocję zbiorową.

W 2. poł. XVII stulecia nastąpiło pewne zahamowanie tempa erygowania nowych bractw. Jedną z przyczyn mogła być znaczna pauperyzacja ludności spowodowana najazdem szwedzkim, która pociągnęła za sobą upadek całego szeregu fundacji altaryjnych. Brakowało funduszy na tworzenie nowych promotorii brackich.

Ponowny wzrost liczby bractw w 1. poł. XVIII stulecia to w jakimś stopniu również zasługa ówczesnych gorliwych pasterzy diecezji: bpa Alexandra Fredry (1724-1734) oraz Wacława Hieronima Sierakowskiego (1742-1759).

Obok stałego procesu tworzenia i organizowania nowych, dokonywał się równoległy proces zanikania niektórych bractw starszych. Do połowy XVIII w. zaprzestało działać około 20 konfraterni²⁸: Literackie NMP w Dobromiłu, nieznane z tytułu bractwo w Felsztynie, przypuszczalnie Literackie NMP w Dobromiłu, Św. Anny w Jaćmierzu, Bożego Ciała, Literackie i Ubogich w Jarosławiu, prawdopodobnie Św. Anny w Krakowie, Literackie w Krośnie, Literackie w Leżajsku, przypuszczalnie Św. Anny w Łukowej, Literackie w Niżankowicach, Literackie w Nowym Mieście, Literackie i Ubogich w Radymnie, przypuszczalnie Św. Anny w Rokietnicy, NMP w Rymanowie, Ubogich w Samborze, NMP i Ubogich w Sanoku, NMP w Sądowej Wiszni, Literackie i Ubogich w Soli, Literackie w Stryju. Wydaje się, iż przynajmniej niektóre z tych bractw zostały inkorporowane do bractw nowszego typu²⁹.

²⁸ Nie wspomina o nich pierwsza i druga wizytacja bpa W. H. Sierakowskiego z lat 1743-1745 i 1753-1756.

²⁹ W 1598 r. na polecenie bpa W. Goślickiego zostały połączone w jedno trzy oddzielnie dotąd istniejące przy kolegiacie jarosławskiej bractwa: Św. Anny, Literackie i Bożego Ciała — ADP 27 k. 307-311.

2. ROZMIESZCZENIE BRACTW

Pierwsze bractwo jakie utworzone zostało w diecezji przemyskiej u schyłku XIV stulecia funkcjonowało w parafii miejskiej w Krośnie. W XV w. powstało 6 dalszych konfraterni. Wszystkie one działały w parafiach miejskich. Wiek XVI przyniósł powstanie kolejnych 29 konfraterni. Również i one bez wyjątku funkcjonowały w parafiach miejskich. Odmiennie jednak niż w poprzednim stuleciu niektóre parafie miejskie posiadały po kilka bractw. I tak Jarosław posiadał ich 5, Przemyśl, Krosno i Sambor po 3, zaś Mościska, Radymno, Sanok, Rzeszów, Sól i Tarnogród po 2. W pozostałych miastach, tzn. w Brzozowie, Drohobyczu, Felsztynie, Lesku, Leżajsku, Lubaczowie, Niżankowicach, Nowym Mieście, Rymanowie i Sądowej Wiszni znajdowały się pojedyncze bractwa.

W XVII stulecia powstało dalszych 69 bractw; w miastach 50 oraz po raz pierwszy w 19 parafiach wiejskich. Pierwszą parafią wiejską diecezji, w której utworzono bractwo była Błażowa. Już w 1601 r. abp lwowski Jan Demetriusz Solikowski erygował tam Bractwo Św. Anny³⁰.

W XVIII w. przybyło 54 bractwa — 27 w miastach i tyleż samo w parafiach wiejskich. W sumie więc w okresie przedrozbiorowym powstało w diecezji co najmniej 159 bractw: 113 w miastach i 46 w parafiach wiejskich. Działały one w 89 parafiach (na łączną liczbę ok. 180 parafii i filii w diecezji w połowie XVIII w.): w 46 miejskich i 43 wiejskich. Wynika z tego, że w parafiach wiejskich działały zazwyczaj pojedyncze konfraternie; jedynie w Błażowej, Hyżnym i Sarzynie istniały po 2 bractwa. Na parafie miejskie wypadało statystycznie po 2 bractwa.

Przeprowadzone przez bpa W. H. Sierakowskiego w latach 1743-1757 dwie wizytacje diecezji przemyskiej zarejestrowały działalność 134 bractw — 90 w parafiach miejskich i 44 w wiejskich. Bractwa te funkcjonowały w 41 miastach i 41 wioskach, czyli w ponad 46% parafii.

3. NAZWY I RODZAJE BRACTW

Różnorodność i duża liczba istniejących w diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym bractw domaga się przeprowadzenia pewnej ich klasyfikacji. Wydaje się, że podstawą ich porządkowania i klasyfikowania winny być przede wszystkim ich wezwania. Tą też zasadę przyjęto w konstrukcji tabeli 2.

³⁰ ADP 159 s. 554.

Tab. 2. Rodzaje i liczebność bractw religijnych w diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym

Lp.	Nazwa bractwa	Liczba bractw przy kościołach parafialnych i filialnych		Razem
		miasto	wieś	
1	Różańcowe NMP	26	18	44
2	Szkaplerzne NMP	9	4	13
3	Niepokalanego Poczęcia	1	3	4
4	Pocieszenia NMP	—	1	1
5	MB Bolesnej	1	—	1
6	NMP	3	—	3
7	Literackie NMP	17	—	17
8	Św. Trójcy	12	6	18
9	Imienia Jezus	1	3	4
10	Bożego Ciała	4	—	4
11	Grobu Jerozolimskiego	2	—	2
12	Opatrności Bożej	—	1	1
13	Św. Anny	23	4	27
14	Św. Józefa	2	2	4
15	Anioła Stróża	2	1	3
16	Św. Barbary	1	1	2
17	Św. Franciszka	—	1	1
18	Paska św. Augustyna	—	1	1
19	Dobrej śmierci	1	—	1
20	Ubogich	7	—	7
21	?	1	—	1
Razem		113	46	159

W okresie przedrozbiorowym najbardziej rozpowszechniło się w diecezji Bractwo Różańcowe NMP. Zostało zaprowadzone w diecezji już w XVI stuleciu. Na szeroką skalę zaczęło się rozwijać w XVII w. i wkrótce zdominowało pozostałe bractwa. Było popularne zarówno w parafiach miejskich, jak i wiejskich ³¹.

Liczebnością ustępowała poprzedniej Konfraternia św. Anny. Funkcjonowała w 27 parafiach diecezji. Na teren diecezji przeszczepiona została już w XVI stuleciu. Najwcześniej, bo w 1525 r. została zaprowadzona w Lubaczowie; zatwierdził ją wówczas bp Andrzej Krzycki (1523-1527) ³².

Na trzecim miejscu pod względem liczebności znajdowały się Bractwa św. Trójcy. Istniały w 18 parafiach — 12 miejskich i 6 wiejskich. Na teren diecezji przeszczepione zostały w XVIII stuleciu.

³¹ Pierwsze Bractwo Różańcowe NMP w diecezji powstało w Jarosławiu w 1583 r.

³² ADP 170 k. 117v.

Nieco mniej liczne było Bractwo Literackie NMP. Rozwijało się od schyłku XIV stulecia wyłącznie w parafiach miejskich. Ostatnie tego typu bractwa powstały w diecezji w XVII stuleciu. Wówczas też rozpoczął się proces powolnego zaniku starszych tego rodzaju konfraterni. W połowie XVIII w. istniały one już tylko w 8 parafiach: Brzozowie, Drohobyczu, Lesku, Mościskach, Przemyślu, Rzeszowie, Samborze i Tarnogradzie.

W XVII w. zaprowadzone zostało w diecezji Bractwo Szkaplerzne NMP. Funkcjonowało w 13 parafiach: 9 miejskich i 4 wiejskich. Mniej od poprzedniego rozpowszechniło się w diecezji Bractwo Ubogich. Istniało w 7 ośrodkach miejskich diecezji. Podobnie jak literackie było to typowe bractwo miejskie. Opierając się na przebadanym materiale archiwalnym nie zdołano ustalić czasu zaprowadzenia którejkolwiek z Konfraterni Ubogich do diecezji. Wszystkie pierwsze wzmianki o nich pochodzą z XVI w. I tak z 1502 r. pochodzą pierwsze informacje o Bractwach Ubogich w Przemyślu i Soli³³. Bractwo Ubogich z Radymna już w 1520 r. określane było jako starożytne. W tymże roku zreformował je administrator diecezji Tomasz z Grodziska³⁴. Istnienie Bractwa Ubogich w Jarosławiu potwierdzone zostało zupełnie przypadkowo przy okazji fundacji kolegiaty³⁵. Już na podstawie kilku tych przykładów można sądzić, iż część Konfraterni Ubogich mogła powstać jeszcze w XV stuleciu. W XVIII-stuleciu liczba czynnych Bractw Ubogich skurczyła się do 2 (Przemyśl i Krosno). Pozostałe zanikły pod wpływem bliżej nieokreślonych przyczyn. Być może stało się to za sprawą rozwijających się bujnie w XVII w. i XVIII w. przytułków dla ubogich — szpitali.

Pozostałe bractwa nie zdołały zyskać w diecezji większej popularności. Ich cechą wspólną było to, że pojawiły się w diecezji w XVII lub XVIII stuleciu. Działały one zarówno w parafiach miejskich, jak też i wiejskich. Jedynym wyjątkiem było Bractwo Bożego Ciała, które zaprowadzone zostało do diecezji w XV i XVI stuleciu. Funkcjonowało ono wyłącznie w większych parafiach miejskich. Już w 1445 r. ufundował to Bractwo w mieście Drohobyczu tamtejszy pleban Mateusz, a zatwierdził bp Piotr Chrzastowski (1435-1452)³⁶. Do katedry przemyskiej wprowadzić dozwolił bp Jan Dziaduski 20 IX 1545 r. na prośbę kantora Jana Czermieńskiego³⁷. Dwie dalsze Konfraternie Bożego Ciała powstały w Samborze (1585) i Jarosławiu (przed 1598 r.)³⁸.

³³ ADP 40 k. 264v; ADP 4 s. 713.

³⁴ ADP 13 k. 66.

³⁵ ADP 36 k. 244.

³⁶ ADP 14 k. 49v.

³⁷ AGZ VIII nr 121 s. 216 n.

³⁸ ADP 157 s. 209; ADP 27 k. 307 n.

RELIGIÖSE BRUDERSCHAFTEN IN DEN PFARREIKIRCHEN DER DIÖZESE PRZEMYŚL IN DER ZEIT VOR DEN TEILUNGEN POLENS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel wurde den religiösen Bruderschaften gewidmet, die in der Zeit vor den Teilungen Polens (etwa 1375 bis 1772) auf dem Territorium der Diözese Przemyśl wirkten. Bei der Realisierung dieses Themas wurde auf gedruckte und handschriftliche Quellen aus diesem Zeitraum zurückgegriffen. Die meisten Informationen lieferten die Generalvisitationen im 17. und 18. Jahrhundert sowie die Offizialats- und Bischofsakten. Im Effekt wurde eine Liste von 159 Konfraternizäten, ihrer Namen und eine Chronologie aufgestellt.

In der ersten Etappe wurde die Chronologie der Entstehung der Bruderschaften analysiert. Es zeigte sich, daß im 14. Jahrhundert 1, im 15. Jh. 6, im 16. Jh. 29, im 17. Jh. 69 und im 18. Jh. 54 Bruderschaften gegründet wurden. Eine genauere Analyse ermöglichte die Unterscheidung von drei prinzipiellen Zeiträumen bei der Gestaltung des Bruderschaftsnetzes der Diözese. Im ersten, der bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts dauerte, entstanden 23 Bruderschaften. Im zweiten (etwa 1550-1580) entstand keine einzige Bruderschaft.

Dieser Zeitraum entspricht den Jahren der intensivsten protestantischen Propaganda in der Diözese Przemyśl. Der dritte Zeitraum begann in den achtziger Jahren des 16. Jahrhunderts (Beginn der Realisierung der Tridentinischen Reformen) und dauerte bis in die siebziger Jahre des 18. Jahrhunderts. Damals entstanden etwa 136 Bruderschaften. Parallel zur Schaffung neuer Bruderschaften verlief der ständige Prozeß des Verschwindens der älteren (in der Diözese hörten etwa 20 Bruderschaften auf zu wirken).

In der zweiten Etappe beschäftigte uns die Verteilung der Bruderschaften in den Stadt- und Landpfarreien. Es zeigte sich, daß das ganze 15. und 16. Jahrhundert hindurch nur in den Städten Bruderschaften entstanden. Erst im 17. Jahrhundert begannen auch in den Landpfarreien Konfraternitäten zu entstehen. Zusammengekommen entstanden im Verlauf des ganzen Zeitraums in den Stadtpfarreien 113 Bruderschaften, in den ländlichen jedoch nur 46. Die Konfraternitäten wirkten in 45% der Pfarreien.

In der dritten Etappe beschäftigten uns die Namen und Arten der auf dem Gebiet der Diözese auftretenden Bruderschaften. Es zeigte sich, daß hier etwa 20 verschiedene Arten von Bruderschaften wirkten. Am zahlreichsten waren die Rosenkranzkonfraternitäten Unserer Lieben Frau (in 44 Pfarreien), dann die der hl. Anna (in 27), der hl. Dreifaltigkeit (in 18), die literarischen Bruderschaften Unserer Lieben Frau (in 17), die des Skapuliers Unserer Lieben Frau (in 13) sowie die Konfraternität der Armen (in 7 Pfarreien). Die übrigen Bruderschaften bürgerten sich in der Diözese nicht breiter ein.